

Vladimír Resner

Autor věnuje honorář Nadaci Živa

Pěnišníky (rod *Rhododendron*) zahrnují početnou skupinu keřů a stromů z čel. vřesovcovitých (*Ericaceae*). Tuto čeleď v naší květeně zastupují např. rody vřesovec (*Erica*), vřes (*Calluna*), rojovník (*Ledum*), kyhanka (*Andromeda*) nebo medvědice (*Arctostaphylos*). Původní pěnišníky však v Čechách zcela chybějí.

Dnes známe více než 1 000 druhů pěnišníků a jejich kříženců rozšířených od tropických pralesů až po pásmo tundry. Najdeme je od nížin do vysokohorských oblastí, nejčastěji jako součást lesních společenstev nebo porostů nad hranicí lesa. Našince nepochybně upoutá skupina chladnomilných druhů z tropických hor, které rostou epifyticky přichycené na větvích jiných dřevin. Většina druhů se vyskytuje na severní polokouli od Severní Ameriky přes Grónsko a Evropu až do centra druhové diverzity, kterou je střední a východní Asie. Na jižní polokouli zasahuje jen nepatrný počet druhů — jsou např. součástí vegetace deštných lesů, které pokrývají území Kalimantanu (Borneo), Sumatry, Sulawesi (Celebes) a Nové Guineje. Pouze jediný druh (*R. lochae*) roste v severovýchodní Austrálii.

Se jménem *Rhododendron* se poprvé můžeme setkat již v 1. stol. n. l., kdy ho ve svých dílech použili římský lékař řeckého původu Dioskorides z Anazarbu (v pětidílné publikaci zabývající se významem a užitím léčivých rostlinných látek *De Materia Medica*, která silně ovlivnila veškeré pozdější botanické bádání, především

středověké botanické herbáře — mj. i proslulý P. A. Mattioliho herbář publikovaný poprvé r. 1562 (blíže viz seriál o botanické ilustraci — *Živa* 2003; 1–6) a v encyklopedii *Naturalis Historia* římského polyhistora Plinia staršího. Jejich označení *Rhododendron* se však nevztahovalo k pěnišníkům, nýbrž ke zcela jinému rodu, a to oleandru (*Nerium*). Ve středověku (zejména v 17. stol.) se pro pěnišníky ujal název *Chamaerhododendros*, odvozený z řeckého pojmenování „nízká dřevina“. Současně používání latinského jména zavedl švédský přírodovědec Carl Linné (1707–1778); jde o složeninu vzniklou z řeckých slov rhodos (= růžový, nachový) a dendron (= strom).

V Linnéově pojetí však do tohoto rodu patřily pouze druhy s tuhými a stálezelenými listy, naproti tomu typy s měkkými a často opadavými listy oddělil do samostatného r. *Azalea* (odvozený z řeckého azaléos znamenající suchý či vyprahlý). S tímto členěním se dodnes můžeme často setkat v zahradnické praxi. Na společné znaky obou rodů poprvé upozornil anglický botanik R. A. Salisbury (1761–1829) a 10 let po jeho smrti publikoval G. Don (1798–1856) dílo *General System of Gardening and Botany*, v němž azalky zařadil do široce pojatého rodu pěnišník. Obecné přijetí této koncepce však následovalo až po zveřejnění obsáhlého a všeobecně uznávaného díla ruského botanika K. I. Maximovicze (1827–1891) *Rhododendrae Asiae orientalis* (r. 1870). Krásný český název pěnišník pro tyto ušlechtilé dřeviny zavedl

v r. 1846 český přírodovědec a národní buditel, univerzitní profesor Jan Svatopluk Presl (1791–1849). Pravděpodobně je odvozeno od ruského názvu pjanišnik, což poukazuje na jedovatost všech rostlinných částí. Po konzumaci pěnišníků nebo i jen medu obsahujícího jejich pyl se totiž dostává otrava připomínající opilsto (pjányj = ruský opilý).

Zástupci evropských pěnišníků

V Evropě v současné době roste šest původních druhů pěnišníků. Naším botanikům jsou asi nejznámější dva blízké příbuzné druhy (pěnišník rezavý a p. chlupatý), s nimiž se mohou setkat při svých cestách do Alp. Patří zde k neatraktivnějším rostlinám (jak nasvědčuje i jejich lidové označení Alpenrose — alpská růže) a spolu s hořci a protěží (plesnivcem) jsou symbolem hor často zobrazovaným na pohlednicích, bižuterii, etiketách potravin i v uměleckém řezbářství.

První z nich, pěnišník rezavý (*Rhododendron ferrugineum*), je nejvíce rozšířen v Alpách a Pyrenejích, roste však i v severní části Apenin a na jihu pohoří Jura mezi Francií a Švýcarskem. Najdeme jej na neutrálních až kyselých podkladech, často spolu s borůvkou a brusinkou (vytváří známé společenstvo *Vaccinio-Rhododendretum ferruginei*). V nižších polohách dorůstá do výšky až 120 cm, v niválním stupni (např. ve Walliských Alpách ve výškách kolem 3 200 m) se naopak vyskytuje ve formě trpasličích, zpravidla nekvetoucích keřů nepřesahujících 15 cm.

Pěnišník rezavý má vytrvalé, kožovité, matně zelené, eliptické listy, na okraji slabě podvinuté a na spodní straně hustě rezavě šupinaté. Na vrcholu lodyh se objevují kvě-

Pěnišník chlupatý (Rhododendron hirsutum) na vápencové suti v Savinjských Alpách, které patří k soustavě Jižních vápencových Alp. V porostech pěnišníku rostou velmi často např. vřesovec pleťový (Erica carnea), lýkovec Daphne striata nebo mochna Potentilla clusiana, vlevo ♦ Detail květu pěnišníku chlupatého

Pěnišník rezavý (Rhododendron ferrugineum) patří v národním parku nejvyššího pohoří v rakouských Alpách Hohe Tauern k nejnápadnějším keřům nad horní hranicí lesa

tenství složená až z 20 krátce stopkatých květů, jejichž koruna je pětičetná, nálevkovitá, živě červená (vzácně bílá), pokrytá četnými terčovitými žlázkami zlatožluté barvy. Plodem bývá pukavá tobolka obsahující množství drobných semen (hmotnost jednoho semena se udává na 0,00002 g). Na svých lokalitách kvete od května do srpna. V kultuře se pěstuje obtížně, zejména v nížinách, kde trpí suchem a postupně odumírá. Bez zajímavosti jistě není skutečnost, že tento druh byl kdysi nalezen i v naší přírodě, a to na jižním svahu Králického Sněžníku pod pramenem řeky Moravy, kam byl ale s největší pravděpodobností vysazen.

Příbuzným druhem je pěnišník chlupatý (*Rhododendron hirsutum*), který na rozdíl od předchozího taxonu osidluje vápenité substráty (vápence a dolomity), což je mezi pěnišníky vzácný jev. Roste v Alpách v nadmořských výškách zhruba od 1 600 do 2 600 m. Často doprovází borovicí kleč (*Pinus mugo*) a vytvářejí tak společenstvo *Mugo-Rhododendretum hirsuti*. Od pěnišníku rezavého se ve vegetativním stavu liší zejména listy, které na okraji bývají nápadně brvitě a naspodu většinou bez rezavých šupin. Květenství jsou koncová, složená z 3–10 dlouze stopkatých nicích květů. V oblastech, kde se dostává do kontaktu s p. rezavým (na přechodu silikátových a vápencových hornin), lze najít přechodné typy patřící jejich kříženci pěnišníku prostřednímu (*R. × intermedium*). Pěnišník chlupatý snáší i suchá výslunná stanoviště a je proto mnohem odolnější při pěstování v zahradách než předchozí druh.

Zajímavým druhem je pěnišník karpatský (*Rhododendron kotschyi*), který je endemitem východních Karpat a vzácně

zasahuje až do pohoří Rila a Stará planina v Bulharsku. Rozsáhlé porosty vytváří např. v ledovcových karech s alpinskou vegetací v biosférické rezervaci Pietrosul Mare v pohoří Rodna, častý je i v masivech Retezat a Bucegi v Rumunsku či ve Vysokých Poloninách na Zakarpatské Ukrajině. Nejčastěji roste v rozvolněných porostech borovice kleče, spolu s borůvkami a brusinkami. I ve vápencových oblastech (např. v masivu Bucegi) pravidelně osidluje půdy, které jsou kyselé, s dostatkem humusu. Tvoří poléhavé keře vysoké 20–50 cm, které nesou protáhlé vejčité, tupé, 2–3 cm dlouhé, na okraji slabě podvinuté listy. Jeho květy jsou velké, růžově červené, se široce nálevkovitou korunou. Při pěstování v alpech je značně choulostivý a brzy odumírá. V kultuře se proto často pod názvem p. karpatský prodává odolný křížec pěnišníku myrtolistý (*R. × myrtifolium*) vzniklý hybridizací mezi americkým p. menším (*R. minus*) a p. chlupatým. Jeho listy jsou na spodní straně hnědě šupinaté, v mládí na okraji brvitě.

Nejmenším evropským zástupcem rodu je pěnišník laponský (*Rhododendron lapponicum*), který roste převážně na území Laponska (tj. v nejsevernější části Norska, Švédska a Finska), odkud zasahuje do severozápadní oblasti Ruské federace. Další část areálu leží na území Severní Ameriky. Většina lokalit je soustředěna za polárním kruhem, na loukách s arktickou vegetací. Nejjihněji můžeme tento pěnišník spatřit v Národním parku Jotunheimen s nejvyšším vrcholem Glittertind (2 469 m) v Norsku, kde roste spolu s brusinkami, borůvkami, zakrslými jeřáby a dryadkami.

Pěnišník laponský dorůstá do výšky jen 5–10 cm, má drobné 0,5–1 cm dlouhé, tmavě zelené, kožovité, eliptické listy, na povrchu vrásčité a na spodní straně plstnaté. Květy jsou dlouze stopkaté, zvonkovitě trubkovité, fialově červené, skládající 3–5květá vrcholová květenství. Nápadným útvarem je dlouze vyčnívající čnělka. Při

Pěnišník žlutý (Rhododendron luteum) rozkvétá koncem května v chráněném území Lendorf, západně od města Spittal an der Drau v jižním Rakousku

pěstování v kultuře vyžaduje zvláštní péči a patří k nejchoulostivějším zástupcům rodu.

V jižní Evropě je domovem nápadný pěnišník černomořský (*Rhododendron ponticum*), který tvoří 2–8 m vysoké keře nesoucí 8–25 cm dlouhé listy. Jeho květy jsou zvonkovité, fialově červené, sdružené po 8–15. Rostlina je silně vápnostřežná. Areál zahrnuje zejména východní část balkánského poloostrova a Turecko. Koncem minulého století se rozšířil invazním způsobem do Velké Británie (viz také Živa 2005, 3: 140–141). V jižním Španělsku a Portugalsku pak roste v drobnějším poddruhu pěnišníku černomořský andaluský (*R. ponticum* subsp. *baeticum*). Pro pěstování je tento poddruh značně choulostivý.

Jediným žlutokvětým pěnišníkem evropské květeny je pěnišník žlutý (*Rhododendron luteum*), který náleží mezi druhy s opadavými listy. Roste hojně v bažinatých lesích v Bělorusku a na Ukrajině, nejzápadněji pak u Rzezowa v Polsku. Izolovaná lokalita se nachází v jižním Rakousku poblíž obce Lendorf (ve smíšených lesních porostech). Rostliny tvoří 2–4 m vysoké, bohatě větvené keře. Letorosty bývají nápadně pyřité, listy jsou podlouhle kopinaté, až 12 cm dlouhé, na okraji často slabě brvitě, matně zelené, na podzim přecházející do červena. Květy jsou žluté, po 7–12, rozkvétají postupně většinou na konci května. Pěnišník žlutý patří k nejkrásnějším opadavým druhům, které se u nás pěstují. Je nenáročný, pravidelně kvete, dobře snáší přesazování v době vegetačního klidu a i po sestřihu bohatě obráží. Rostliny dokonce přežívají i krátkodobé požáry. V zahradnictví se tento druh často nabízí pod jmény *Azalea pontica* nebo *Rhododendron flavum*.